

Борис Над

ОТКРИВАЊЕ УНУТРАШЊЕ ЗЕМЉЕ

Уредник
ЗОРАН КОЛУНЦИЈА

Copyright © Борис Над 2023.
Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад 2023.

Борис Над

**ОТКРИВАЊЕ
УНУТРАШЊЕ
ЗЕМЉЕ**

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

*Нажалос̄и, ѿӯӣ је без ѿочей̄ка и краја,
Нико није заш̄ӣӣћен од замки и о̄паснос̄ӣ.
Тако је ѿоворио шеик, ѿа им окрене леђа,
И вра̄ӣ се чувању свиња.*

Фаридудин Атар: Језик птица

Никаквих вес̄ӣӣ нема с Великој̄ ѿӯӣа.

Ернст Јингер: Мантре

ЈЕДНА ОД СВЕГА ЧЕТИРИ ПРИЧЕ

Као што није имало почетка, ово путовање нема ни свој крај, већ се увек наставља – свеједно како – чак и уколико, наизглед, стојимо у месту. Путujemo онда и мимо своје воље, кроз време; у прошлост и у неизвесну будућност. Путujemo, изнова, и кроз сећања. Пределима и земљама којима смо некад корачали, и онима којима нисмо, а можда никад и нећемо. Путujemo као месечари, и у сну. Ту срећемо све оне које смо раније, у неко друго време, сретали, и живе и мртве (већином мртве), и послушкујемо њихове гласове, њихов шапат, њихове давно заборављене речи. Шта нам то они шапућу с толике даљине? Заблуда је да се цео живот може проживети у једном месту, у завичају, не одлазећи никуд из свог села. Заблуда је и да некуд из њега одлазимо. Није ли то само наша пуста и ташта жеља да негде, у даљини, не станемо? А заблуда је и да се од неког места, које нам је прирасло за срце – па и оног родног – можемо растати заувек.

У овој књизи, коју читалац сада држи у рукама, реч је о једном таквом путовању, и о повратку. Једна од свега неколико прича – нема их више од четири, сматра Борхес – које причамо и које ћемо наставити да причамо, све до краја времена. Друга је, поред те приче о повратку, прича о потрази. (Трећа о опсади града, четврта о љубави која је несрећна. Овај редослед је произвољан: четврта може бити и прва.) Као и преостале три, прича о потрази је једноставна. Један човек, или

неколико њих, обавезно у зору, напуштају свој завичај како би пронашли нешто што је изгубљено – Златно руно, чудесни путир или јабуке Хесперида. Без тог подвига, који подразумева одважност да напустимо утврђен и предвидљив живот и устаљен поредак ствари, повратак, сваки повратак је, разуме се, немогућ.

Прича о повратку, то је повест о луталицама као што је Одисеј, чији је повратак кући, на Итаку, трајао пуних десет година, након што је исто толико година провео у рату, у туђини. Можемо ли се после свега – па и после рата – вратити тамо одакле смо пошли? Да ли су нас за време нашег одсуства ближњи заборавили? Није ли и њих овај живот неповратно променио? Да ли смо тамо, у међувремену, постали сувишни или сметња? И ко ће нас, у завичају, дочекати? Можда пусти праг, у развалинама сопствене куће; можда остарели отац или мајка; или Пенелопа, окружена разузданим и обесним просцима? Једна од тих упорних скитница, заморена од толиких бесциљних лутања, на прагу старости, у разочарењу, каже: треба остати у својој родној земљи. „Не треба ићи даље од свога родног краја.“ Шта треба да урадимо, међутим, уколико та земља из које смо једном кренули, више не постоји?

Уосталом: Не улазимо, никад, у исту реку. Ником то још није пошло за руком. Ни у исти град не можемо ући двапут. Али, уколико у ту воду и у тај град ипак уђемо, требало би да имамо на уму: „Мимо оних што урањају у исту реку пролазе друге воде“. Нека одлазак никад не буде опроштај. Оставимо ту могућност – могућност повратка – заувек

отвореном; повратка у весељу или у жалости. Тек кад је ногом поново додирнуо родно тло, Антеј је обновио своју снагу. Снага, тврди овај мит, пристиже из Земље.

А не знам ни да ли је повратак уопште могућ. Не можемо се вратити, учи један шеик, следбеник Пророка, само тамо где никад нисмо ни били. Али он говори о души. Наш земаљски живот, тврди овај мудрац и учитељ, који је подучавао Изрекама и мудрости Курана, проводимо у пећинама изгнанства. Наша права домовина је међутим негде другде: то није ни Багдад ни Дамаск, ни било које место у овом земном свету. После смрти, душа се враћа назад, жури у рај, напуштајући тешку земаљску стварност – земљу прогонства – и смртно тело сачињено од праха, зато што се још сећа свог правога завичаја: оног, у вечитој светлости. Оно што тражимо, у ствари, већ је било ту – на дохват руке – пре него што смо потрагу и започели. То је оно чему нас заиста уче и потрага и повратак. Тридесет птица на концу проналазе птичјег цара који им открива да је цар свака од њих тридесет појединачно и да је Симург свих тридесет птица заједно. Само што ми ту поуку не разумемо све док не стигнемо на крај свог пута. Рај је једино тамо где смо ми; али тамо је, у исто време, и Пакао; онај истински, о коме је говорио Син Човечји.

Завичај, додаје један песник, није само место где смо рођени, већ оно које сами изаберемо. Постоје, доиста, и таква места: завичаји у којима смо као код куће а да у њима ипак нисмо рођени. Она у којима се живи мимо повести, као у бајци. И у којима, неочекивано, пронала-

зимо дом за којим смо дуго трагали. Није чак ни нужно да смо у њима већ једном, раније, живели. Она нас привлаче неодољиво, слепом, магнетском снагом. Учинићемо непоправљиву грешку ако их бар једном у животу не посетимо; срећни смо ако нам је допуштено да у њима живимо. И постоје, исто тако, она која нас одбијају и плаше. Мудрост се састоји и у томе: клонити се опасних и негостољубивих места, као и људи који су заборавили да се радују. Ако већ морамо да њима прођемо, учинимо то опрезно, пазећи на сваки свој корак али без дојазни, срца неспутаног страхом, чувајући оно што нам је најдрагоценије: оно што нипошто не смемо да изгубимо, јер једино такав, ненадокнадив губитак, може да проузрокује нашу пропаст.

Шта човеку преостаје на концу, кад почне да стари и да се сећа? Преостају само речи. Речи које не престајемо да понављамо; пространа, невидљива кућа саздана од језика и речи, од језика и од његових моћних симбола. Једина кућа бића. Сlike се с временом губе; контуре се растварају у нашем сећању а доје бледе. Нестају лица. Јасон седи у песку на обали, у сенци своје лађе Арго, олупине, очекујући смрт. Преостају само речи, и ништа осим речи, које на крају прелазе у шапат, једва чујан, неразговетан, пре него што сасвим утихну а читав свет нестане у тишини.

ЖЕНА С ЛИЦЕМ ШУМСКЕ НИМФЕ

У трошној, старој кући у центру Београда, у којој сада живим, паркет под ногама пуцкета и цвили. То је једна од старих кућа у Београду, а улица је кривудава и тесна. Када пада киша, вода дубња у дотрајалим, душним олуцима, и слива се прскајући, као у минијатурним водопадима, у башту, у којој сада расту још само огромни, црвени и бели божури. У тој башти, лети, имам обичај да седим у хладу, испод крошње једног ораха, који се сада суши; у баштенској столици, благо погрбљен, с оловком у руци и свеском на коленима.

Ту улицу ноћу дуго перу шмрковима. Јаким млазевима воде, који спирају прљавштину, после чега улица блиста. Понегде, испод танког слоја асфалта, избија стара турска калдрма, а између тих каменова прораста нека жута трава. Када се касно увече враћам кући, пада ми на памет једна стара турска реч: касаба. Ујутро је у тој улици тихо. Башта поред куће је, за јутарњих сати, пријатно уточиште. Висока ограда, зид од цигле по коме, с унутрашње стране, у сенци, расте маховина, заклања ме од туђих погледа, с улице. Зид, расцепљен једном дубоком пукотином по средини, сав крив и изједен од старости, могао би ускоро да се сруши. Подлокава га, упорно, вода која се, у поточима, у огромним количинама, док траје пролетњи пљусак, слива у башту; вода која нема где да отиче и која, споља, као нека опака кожна болест, као губа, нагриза зидове куће. Боја са прочеља фасаде одавно

је нестала. Некад је можда и била зелена или жута; сада је прљавосива, а понегде, од влаге, сасвим црна. Први утисак је зато невесео. Али први утисак може и да превари: нема ничег жалосног у мом животу овде, на тој адреси. Живим ту у некој тихој радости. Окружен цвећем, књигама, људима и тишином.

Радост можда потиче отуда што сам се, после неколико година скитања по туђини, вратио у земљу у којој сам рођен и у којој сам одрастао. Сада се, међутим, питам да ли је и то могуће и да ли је то она иста земља. Много шта се у некој земљи, и за много краће време, промени, а ја бих желео да пронађем оно што је у њој остало исто. Да откријем шта је то што се у њој не мења, и шта ову земљу мени чини тако привлачном, и толико различитом од свих других. А можда је то једина земља у којој бих могао да живим. Некад сам живео као новинар, а сада бих хтео да живим као писац. То није мудра одлука у малој и сиромашној земљи као што је моја. Живим у кући мог пријатеља који не жели да се врати јер је с том земљом и данас у тешкој завади. За њу има само ружне речи и о њој говори с великом горчином. Она му је, због нечега, крива. Ја једноставно мислим да је то несрећна земља; земља која није имала ту срећу да живи мирно столећима, као Швајцарска. Зашто би, међутим, свака земља морала да личи на Швајцарску, и да ли је то заиста за неки народ срећа?

Уосталом, нисам једини станар у тој старој и тесној кући. У приземљу живи и један старац – универзитетски професор, сада у пензији, који тешко и све теже хода, испомажући се штапом. Када се сретнемо,

упућује ми учтив поздрав. Болестан је, склања се од пријатеља и познаника, и углавном избегава разговор. А можда то и није болест, већ само старост, старачка немоћ која га чини зловољним и која га удаљава од људи. Друга је жена која има чудесно и загонетно лице: лице водене или шумске нимфе. (Ни то није необично: ту близу протичу и Дунав и Сава, и има једно острво, зарасло у шуму.) Љубазна је, али се према мени држи на дистанци. Мени сасвим непозната жена, плаве косе и зелених, тамних, блиставих очију; жена којој не знам чак ни име – премда сам у овој кући, поред ње, проживео целу зиму и почетак пролећа. Приближно је мојих година; а то значи у раним педесетим. Лепа је, без сумње. Живи сама. Кад има слободан дан, силази у башту и седи пре подне у тој истој баштенској столици, уз шољу чаја, у друштву читавог чопора мачака. То мени доноси неку необјашњиву радост.

СУМРАК, У ПРОЛЕЋЕ

Спуштам се, опрезно и полако, низ уске дрвене степенице са поткровља у коме живим. Два прозора тог стана гледају на улицу. Пролазим лагано баштенском стазом, која се на сунцу још пресијава од јутарње кише. Овог пролећа, киша се готово сваког дана сручује на град, праћена громовима и севањем муња, а бујице блатне воде теку улицама, као да је наступио потоп. Кажу да никад није било толико кише као ове године, и да то нико не памти. Између пљускова, помаља се, изненада, сунце. Она ми онда узвраћа поздрав и брзо скреће поглед; и то је све. Овог пролећа, ми се поздрављамо као стари познаници, али пролазимо једно поред другог не застајући. Сада ми се причиня да, тако замишљена, личи на шумску вилу; неко привиђење које ће следећег тренутка нестати у сенкама крошње оног ораха. Ваљда је забављена сопственим мислима; не желим да је ометам у томе – и надам се да те мисли, мисли нимфе, нису тужне.

Излазим на улицу, удишем влажан ваздух, још мирисан од кише, пуним плућима. Шта тражим овде? Излазим, да попијем шољу чаја, у хотелу *Брисџол*. Само кратки предах, у близини људи. Туристи из Словеније – њих десетак – мора да су залутали. У згради преко пута станује познати песник, који је једно време, пре двадесет и више година, био и министар. Прелази улицу брзим кораком, не осврћући се за собом. За разлику од професора, који живи у приземљу куће, он упор-

но тражи друштво, било кога ко је вољан да га слуша. Деца управо излазе из школе; гласан, грлен смех и жамор, весела бујица, као фонтана, дечјих гласова. Цилик трамваја, у непосредној близини, из суседне улице. Клокот воде, негде из дубине, из канализационог отвора покривеног тешком металном решетком, смрад или, пре, сладуњав, отужан мирис трулења. Труло цвеће које некуд плива, у прљавој, блатној води. Да ли ће и њега вода отплавити у реке које сад теку испод града (некад су текле површином), скривене у подземљу, да би коначно нестале у стенама, на чијим порозним плећима почива читав град, па и тврђава, са својим бедемима и белим каменим кулама? Од те тврђаве ме дели петнаестак минута лаганог хода. Има једна стара кафана на том путу, с поетичним именом, *Код ловца*, у коју понекад свратим; у њој се окупља друштво из краја, већином старији људи, који се сви дуго знају, а ја сам ту нека врста уљеза.

Али данас за то немам времена. Свраћам, у повратку, до киоска на углу, купујем цигарете и штампу. Прегледаћу је касније, код куће (новинарство, то је посао од кога и сада живим. Део дана сам новинар, други део дана преписујем своје белешке и спремам их за штампу). Онда одлазим до оближње радње: по хлеб и, можда, боцу вина. Ништа друго ми и није потребно. Барем не данас. За данас имам свега довољно: мисли, хране, осећања, музике, јаких речи, нескладних тонова, неочекиваних хармонија, ведрих и пригушених боја. Не састоји ли се живот у ствари од тога? Живот је, у основи, сасвим једноставан – или би такав требало да буде. И не траје дуго – само један, кратак

трен. Није дужи, кажу, од трептаја ока. У том једном трену све се, стално, врти и окреће на главу, и све непрекидно тече – *Panta rei*. Ништа није за вечност. Помирен сам с тим. Не знамо шта нас сутра чека. Требало би зато да увек живимо у скромности, уздржани и усред највећег обиља. Сви, па и најмоћнији, и најбогатији – нарочито они. А онај ко покушава да живи од писања треба да се заветује на монашку скромност – скоро на сиромаштво. Онај ко жели да живи од речи, треба да се обавезе на ћутање, или барем на највећу штедљивост: он мора да шкртари с речима. Да их не троши узалуд и да се с њима не размеће. Све теже, уосталом, проналазим своје речи; каткад имам осећај да ме је језик напустио, и да се међу речима, у језику, оном посебном језику на коме сањам и на којем пишем, више никад нећу кретати с лакоћом. Разговор са трафиканткињом – свега неколико, успут изговорених реченица – реч или две, измењене са продавцем, једним посве младим момком и, најдужи од свих: са црним мачком зелених очију који преде, сит, седећи на симсу и купајући се у топлим зрацима поподневног сунца. Упорна немост те животиње ме усхићује и помало плаши; немост је, тврди грчки мудрац, одлика кипова којим људи приказују богове. А немост је, каже исти мудрац, и одлика књиге, која не одговара на питање које јој постављамо. Уместо тога, говори нам нешто друго.

Земља пулсира и жива је, баш као и свако њено биће; и плива, у безмерном пространству, у зеленом океану без краја, носећи и нас на својим леђима. И она сама лежи, несигурна, сматрају људи од књиге, на леђима кита, а све земље се простиру на његовим леђима. Испод тог кита је дик, кога зову и Бахамут, а испод њега прашина (шта је испод те прашине, то зна само Алах).

ГРАД СЕ ПРЕСВЛАЧИ У НОВУ КОЖУ

Живети у тој старој кући, „у центру“, то је некаква привилегија. А живот у центру метрополе, по логици ствари, мора бити скуп. Ако не најамнина и трошкови живота, скупим и прескупим га чине бесмислено високи порези (такав порез сад и ја плаћам, иако нисам власник овог стана у поткровљу). Један по један, стари станари одлазе или умиру. Одлазе, некуд, и млади. Пакују кофере и нестају, преко ноћи, како би, кажу, помогли овим првим. Старци, пензионери, породице са скромним или просечним примањима – сви они постају непожељни или излишни овде, нека сметња у том строгом центру. Заправо, у старом језгру града (град је почео да брзо расте тек у последњих стотинак година; пре тога, столећима, одвијао се генерацијама у овом малом простору. Градска капија, она на путу ка Цариграду, била је недалеко од Народног позоришта, и са ње се, још до скоро, гледало у поља).

Све њих је на овом месту, а можда и у животу, напредак – назовимо га тако – учинио сувишним. И сад сви треба да оду негде, да одсеље из кућа које су наследили, или које су, једном, у неко друго време, сами зидали. То није смрт града. Град, с времена на време, мења своје лице; његовим здањима, као и људима, цури и истиче време. Метропола се пресвлачи у нову кожу (градови живе у циклусима, чије се трајање мери стотинама година). У том чудесном преображају, стари

становници ишчезавају, један за другим, не остављајући за собом, понекад, никаквог трага.

Најпре су, пре двадесетак година, почеле да нестају књижаре, неугледне градске кафане, мале продавнице; још пре тога, скромне занатске радње (обућари, кујунџије, грнчари, стаклоресци, воскари...) Све оно око чега се одвијао стварни живот тих људи. То су били први знаци да се време мења – и да неки, у тој промени, постају сувишни. Сада, у тим старим кућама, више не станују они који би их одржавали. Шта су оне, уосталом, без људи који су их настањивали и без људи који су их сваког дана посећивали? Дотрајале, празне куће, које се руше саме од себе, да би на њиховом месту никло нешто друго – хотел или банка, на пример. У тој малој улици, већ постоје три банке у низу, једна поред друге. Пре осам, улицом у којој живим, ужурбаним кораком пролазе младе и лепе жене, које потом на себе навлаче тесну одећу, униформу, банкарских службеница. Центар града, међутим, не припада њима. Припада ли уопште неком? Можда оним које довозе и одвозе њихови возачи, у луксузним лимузинама, са затамњеним стаклима? Пословним људима, политичарима, директорима и власницима, окретним менаџерима, у скупим црним оделима – новим класама које је изродила такозвана транзиција – још једна реч коју је немогуће превести – или странцима с дубоким џепом?

Није ли онда боље живети на периферији? Склонити се. Живети у некој још зеленој оази на крају града, где и даље постоје баште и виногради, и сеоска дворишта, и гробља; и где је, све до скоро, било

неко село? У некој згради, изграђеној пре неколико деценија, у социјализму, у неком приградском радничком насељу; неупадљив, не приметан међу другима? Безимен, и невидљив? Утопљен у маси. У скромном стану, такође без великог комфора, осим ако се у комфор не рачуна узак балкон и централно грејање? Одселити се одавде, то је само питање времена. Али та жеља, да се живи непримећен, не указује ли управо она на нечисту, лошу савест? Да се живи по страни од свих, и да се нигде заиста не припада?

Преко пута те куће у којој сада станујем већ је никао један тржни центар. Нићи ће, без сумње, и други. Послеподне, док сунце запада, о његову стаклену површину одбијају се сунчеви зраци. Ноћу, на њему блистају неонски натписи; за мене, речи без смисла и значења, лозинке које разумеју само упућени. Постоји и таква реч: *brand*. Бренд, није ли то тајни знак, код, шифра, раумљива само неколицини? А ту је, поред свих оних у тржном центру, још један *Caffe bar*, кроз чија стакла пуна дима посетиоци гледају на улицу док пуше наргиле. Испред тржног центра су посечене платане; сада је тај центар, са својом намељивом фасадом, са тесним паркингом и гаражом – све склепано од бетона, од стакла, челика и, вероватно, алуминијума, и све у равним линијама – видљив издалека, још са почетка улице, и ка њему, од поднева све до вечери, хитају ужурбани људи.

Мислим упорно на то како се у последње време свет нагло смањује, и постаје тескобан за мене. Свет се, негде брже, негде спорије, претвара у велики аеродром; у велику застакљену зграду, опремљену ре-